

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Навчально-науковий інститут бізнес-технологій «УАБС»
Кафедра іноземних мов

Інститут вищої освіти НАПН України
Київський університет імені Бориса Грінченка
Донбаський державний педагогічний університет
Українська асоціація когнітивної лінгвістики і поетики
Всеукраїнська асоціація з мовного тестування та оцінювання

ЯКІСНА МОВНА ОСВІТА
У СУЧАСНОМУ ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ:
ТЕНДЕНЦІЇ, ВИКЛИКИ, ПЕРСПЕКТИВИ

*Матеріали I Всеукраїнської
науково-практичної конференції
(Суми, 23–24 листопада 2017 року)*

Суми
Сумський державний університет
2017

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови: Лінгвофілософські нариси: монографія. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 192 с.
2. Малько А.О. Формування методологічних основ соціальної педагогіки: культурологічний підхід // Педагогіка і психологія. - №1-2. – 2002. – С. 25-33.

Мороз О. А.

Маріупольський державний університет

ДО ПИТАННЯ ПРО АФІКС ЯК НАЙМЕНШУ ЗНАЧУЩУ ОДИНИЦЮ МОВИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ МОВНОЇ ОСВІТИ

У контексті сучасної мовної освіти важливе місце належить морфеміці, яка вивчає морфемну структуру слова. Серед морфем виділяються корені та афікси, закономірне сполучення яких відтворює сучасна лексична система. Українська мова своєрідна як своєю лексикою, так й окремими структурними елементами, на які поділяються слова – афіксами. Їх використання забезпечує національну специфіку мови.

Традиційно у граматиках мови афікс вважається найменшою значущою одиницею мови. Так, в українській лінгвістичній енциклопедії цей термін визначається як «службова морфема, наділена номінативним, вираженням у поєднанні з коренем, значенням або синтаксичним значенням» [5, 37]. Отже, афікс не позбавлений значення, однак воно реалізується тільки в межах слова, отже, несамостійне. Власне існування афіксальних морфем зумовлене існуванням самого кореня, без якого вони у сові неможливі [4, 467]. Отже, значення афіксів узалежнюється від значення кореня.

Однак, деякі афікси, у зв'язку з їх частотністю й соціальною значущістю, «лексикалізуються», тобто перетворюються на окремі слова, самостійні одиниці. Наприклад, подібних перетворень зазнав суфікс *-ізм* (*-изм*): «набридли всі ті ізми в дискусіях» [2, 13] (пор. *буддизм*, *фашизм* та ін.). За цим словом-суфіксом закріпилось лексичне значення 'науковий, філософський, політичний напрямок' [2, 13]. Це, звісно, поодинокі випадки, адже значення афікса завжди розкривається на тлі лексичного значення кореня.

Н. Ф. Клименко переконана, що афікси «мають тільки додаткове лексичне або граматичне значення, яке вони реалізують, приєднуючись до кореня» [5, 37]. Однак, термін *лексичне значення* слід уживати щодо слів як самостійних одиниць.

Значення афікса – категорія специфічна, воно типізоване, має абстрагований характер. Значення встановлюється для афікса, який повторюється, регулярно вживається в мові, сполучаючись з різними коренями чи основами. Одне й теж значення об'єднує певну групу слів. Наприклад, навколо суфікса **-и (-і)** зосереджуються дієслова зі значенням тривалого виконання процесу: *бриніти, десятирити, дрібнити, порохнявіти, хитрити, ясніти* тощо.

Значення афікса є категоріальним, класифікаційним. Воно розкривається на тлі лексичного значення кореня або основи [2, 13]. Семантика кореня – конкретніша, афікса – абстрактніша. Причому ступінь абстрактності афіксів різних типів неоднаковий. Найвищий ступінь абстрактності мають закінчення, що є «показником синтаксичних відношень між пов'язаними словами в словосполученні і реченні» [3, 11]. Закінчення є синтаксичними афіксами, бо виражають синтаксичні зв'язки. Найнижчий ступінь абстрактності мають афікси, за допомогою яких утворюються нові слова, їх називають словотвірними. Семантика словотвірних афіксів більш загальна за кореневу. Словотвірна семантика має певне формулювання, так само, як і лексична. Наприклад, суфікс іменників **-ань** вказує на назви осіб за певною ознакою: *вусань, здоровань, черевань, бородань*. Причому в кожному слові це значення конкретизується значенням кореня: *вусань* – «особа, що з вусами»; *здоровань* – «особа, яка велика».

Значення афікса пов'язане з тими функціями, які він виконує в межах слова, і, власне, воно виразніше розкривається через ці функції. Для афіксів як несамостійних одиниць доцільно було би увідповіднити: значення-функція, тобто значення афікса зумовлюється його функцією.

Відомо, що афікси виконують у слові три основні функції: словотворчу, формотворчу і словозмінну [1, 35]. Формотворчу і словозмінну функції науковці об'єднують інколи в граматичну.

Словотворчу функцію афікси виконують тоді, коли утворюють або слова з новим значенням, або слова з новим відтінком у значенні. Наприклад, суфікс **-неч-** утворює іменники – абстрактні поняття: *ворожнеча, холоднеча*; префікс **за-** в іменниках означає місцеперебування за межами чого-небудь: *закордон, заозер'я, загір'я*.

Ще інші афікси здатні виражати відтінки значення, тобто вказують на розмір (*котик, котище*), суб'єктивну оцінку (*свіжісінький, мамуся*), інтенсивність вираження ознаки (*жовтуватий, пресвіжий*) тощо. Завдяки словотворчим афіксам, які сполучаються відповідно до своїх валентних особливостей із коренями, відбувається категоризація дійсності, поділ її на окремі сегменти – предмети, особи, ознаки, дії, процеси. Виділяємо афікси предметного – конкретного, абстрактного, збірного значення (*горщик, теплиця, буденність, гарбузиння, телятина*); афікси, що категоризують осіб за різними ознаками (*маріуполець, різник, королева, продавщиця, арабіст, співець* тощо); класифікують дії та процеси (*розсипати* «поширити в просторі», *долетіти* «завершення дії», *ганьба* «процес», *ставати* «тривалість дії» та ін.); диференціюють ознаки – якісні, відносні (*старезний, кудлатий, дерев'яний*).

Словотворчі афікси – це потужний засіб оновлення лексики. З їх допомогою утворюються нові слова: *псевдоеліта, співведуча, панівхалява, героїти, гасанина, смаколик*).

Виразниками граматичного значення є формотворчі та словозмінні афікси.

Формотворчі афікси утворюють граматичні форми слів, додавання формотворчого афікса змінює форму слова. Традиційно формами слова є: інфінітив (*знати*), дієприкметник (*створений*), дієприслівник (*пишучи*), форми минулого часу (*думав, думала*), ступенів порівняння (*виразніший, наймолодший*), видові дієслівні форми (*виконувати*) тощо.

Словозмінні афікси, якими є флексії, утворюють синтаксичні форми, необхідні для узгодження слів у мовленні (*високий, добра, щасливого, відомі*). Перелік словозмінних афіксів є чітко визначений у мові.

Форми слів, як граматичні, так і синтаксичні, у кожній мові ментально закріплені й комунікативно усвідомлені. Хоча формотворчі афікси не мають смислового навантаження, так само як і словозмінні, проте їх використання довершує слово, робить його викінченою одиницею. Афікси виявляють свою національну своєрідність усіма своїми функціонально-значенневими типами.

Як значущим одиницям, афіксам властиві багатозначність, омонімія, синонімія та антонімія.

Найбільше однозначних афіксів серед префіксів, наприклад, іменникових: *без-* (виражає відсутність того, що названо твірним словом): *безкрай, безлад*; *пере-* (повторність дії, явища): *перевибори,*

переобмір; **над-** (розмір більший, ніж названий твірним словом): *надвартість*; **проти-** (протилежне значення): *протиотрута*, *протигаз*.

Багатозначність найбільше поширена серед суфіксів. Наприклад, багатозначними є **-ник**: *телятник*, *курятник* ('приміщення для тварин, названих твірним словом'); *лісник*, *візник* ('особа за професією'); **-ач**: *глядач*, *читач* ('особа за дією').

Найвищий ступінь омонімії властивий закінченням. Омонімічні відношення виявляються також серед префіксів, що вживаються в різних частинах мови: **про-** (*проректор*, *пронести*); **при-** (*приклеїти*, *присутність*); серед суфіксів – **-ин-** (*морквина*, *сестрин*); **-ист-** (*гітарист*, *барвистий*).

Синонімічні суфікси засвідчують такі лексеми: *злість*, *злоба*; *бунтар*, *бунтівник*, *маріуполець*, *маріупольчанин*; префікси – *занести*, *віднести*; *перекопати*, *скопати*.

На вираженні антонімічних відношень спеціалізуються префікси: *зайти*, *вийти*; *прилетіти*, *відлетіти*; *надводний*, *підводний*.

Таким чином, афікс – значуща одиниця мови й реалізує різні типи значень, які разом із значеннями кореневих морфем утворюють систему значень усієї мови, ментально усвідомлену й національно марковану, засвоєння якої – важливе завдання мовної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вакарюк Л. О. Українська мова. Морфеміка і словотвір: Навчальний посібник / Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. – 200 с.
2. Клименко Н. Ф. Основи морфеміки сучасної української мови [Навч. посібник] / Н. Ф. Клименко. – К.: ІЗМН, 1998. – 182 с.
3. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник / М. Я. Плющ. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 328 с.
4. Полюга Л. М. Словник українських морфем : понад 45 000 / Л. М. Полюга. – К.: Довіра, 2009. – 554 с.
5. Українська мова: Енциклопедія / [Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.